УДК 81-11

Я. Ю. Сазонова

АКТУАЛІЗАЦІЯ ВІДТІНКУ «СТРАХ-БЛАГОГОВІННЯ» КОМУНІКАТИВНОГО СМИСЛУ «СТРАХ» В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ЖАХІВ

Стаття присвячена дослідженню умов утілення варіації комунікативного смислу «страх» «страх-благоговіння» в текстах Г. Лавкрафта. Дослідження здійснюється в межах лінгвістичної прагматики, його мета – виявлення механізмів актуалізації комунікативного смислу цілого тексту («страх-благоговіння»), що має джерелом страху монстра. Порівняння відтінків комунікативного смислу «страх», закладених у номінації monster та синонімічних їй одиниць, дозволяє розрізнити апріорні й апостеріорні смисли та їхню прагматичну специфіку.

Ключові слова: *прагматика, текст, страх, комунікативний смисл, суб'єкт-джерело страху, суб'єкт-реципієнт страху.*

Сазонова Я. Ю. Актуализация оттенка «страх-благоговение» коммуникативного смысла «страх» в англоязычных текстах ужасов. *Статья посвящена исследованию условий выражения вариации коммуникативного смысла «страх» «страх-благоговение» в текстах Г. Лавкрафта. Исследование проводится в рамках лингвистической прагматики, его цель – выявление механизмов актуализации коммуникативного смысла целого текста («страх-благоговение»), в котором источник страха – монстр. Сравнение оттенков коммуникативного смысла «страх», заложенных в номинации monster и синонимичных ей единиц, позволяет различить априорные и апостериорные смыслы и их прагматическую специфику.*

Ключевые слова: *прагматика, текст, страх, коммуникативный смысл, субъект-источник страха, субъект-реципиент страха.*

Sazonova Y. Y. Actualization of a Shade «Fear-Awe» of the Communicative Sense «Fear» in English Horror Texts. *The article aims at revealing the mechanisms of actualizing the communicative sense of a whole text («fear-awe») with the source of fear a monster. The topicality of the research is proved by the fact that the emotional component of any discourse has become the object of scientific attention of the representatives of most humanitarian spheres: from philosophers to linguists). The tasks set in the article include the comparison of the shades of the communicative sense «fear» implied in the nomination «monster» and synonymous units that lets us differentiate senses a priori and a posteriori and their pragmatic specificity. The conclusion made emphasizes the key role of the mechanism of reference and nomination of the subjects-sources of fear and its recipients as well as the importance of these subjects collision – the mechanism that helps actualizing the shades of the communicative sense to the fullest. Also, it is proved that the shade «fear-awe» is actualized as a result of compensatory mechanisms that minimize subjectivity in the source of fear perception and make the shade «fear-disgust» peripheral.*

Key words: *pragmatics, text, fear, communicative sense, subject-source of fear, subject-recipient of fear.*

Прагматичний підхід став одним із панівних у лінгвістиці останніх десятиліть, зокрема, у процесі дослідження проблеми емотивного в дискурсі. Услід за семіологами (А. Греймасом і Ж. Фонтанієм, К. Зільбербергом, Н. Буксом, Ф. Контом та іншими [2; 4]), які зосередилися на глобальному й універсальному характері пристрастей (страху, зокрема), гуманітарії зацікавилися їхньою експлікацією в різних галузях творчості людини, що можна

© Сазонова Я. Ю., 2017
http://doi.org/10.5281/zenodo.1048787

вважати актуальним і для мовознавчих досліджень, насамперед у процесі вивчення вираження емоцій в усному мовленні й у текстах.

Текст розглядаємо як одиницю комунікації із цілісним комунікативним смислом, що дозволяє віднести його до пристрасного дискурсу (за А. Греймасом і Ж. Фонтанієм [2]), наприклад, дискурсу жахів. Такий підхід дозволяє уникнути порівняння з літературознавчими класифікаціями художніх текстів; він антропоцентричний, чого вимагають сучасні гуманітарні науки, і комунікативно спрямований, що відповідає методологічній основі лінгвістичної прагматики (див. Ф. Бацевич [1]). Тож мета цього дослідження – виявити механізми актуалізації комунікативного смислу цілого тексту («страх»), що має джерелом страху монстра, і обґрунтувати існування однієї з варіацій цього смислу – «страх-благоговіння». Завдання, що ми вирішуємо: 1) аналіз літератури з дослідження текстів про монстрів; 2) обґрунтування апріорності/апостеріорності відтінків смислу «страх» з огляду на номінацію суб'єкта-джерела страху та його відношень з реципієнтом; 3) обґрунтування умов вираження варіації комунікативного смислу «страх-благоговіння». Предмет дослідження – комунікативний смисл «страх» та його варіації, об'єкт – тексти дискурсу жахів англійською мовою. Матеріалом для вивчення слугували тексти дискурсу жахів Г. Лавкрафта [8; 9].

Комунікативний потенціал вираження смислу «страх» у неконвенційних, суб'єктивно створених обставинах залежить від авторської інтенції і лише опосередковано закладений у номінації суб'єкта-джерела страху. Навзагал будь-який суб'єкт-джерело страху – це монстр, адже його ознаки й дії, його сутність налаштована на завдання шкоди, суперечать нормі світоустрою реципієнта страху. Монстри, як і привиди, є носіями смислів, які експліковано в такий спосіб візуалізації (вербалізації в текстах), що символізує наявні соціальні або релігійні проблеми, які накопичилися в суспільстві: як зазначає Дж. Коен «монстр народжений лише <...> як утілення певного культурного моменту – часу, відчуття й місця. Тіло монстра досить буквально втілює страх, бажання, тривогу й фантазії <...>. <...> це завжди переміщення, він завжди мешкає в проміжку між часом зрушення, що його створило, й моментом своєї акутальності, а потім відроджується знов» [6, с. 4]. Такий спосіб візуалізації дозволяє провести межу між нормою й відхиленнями, своїми й чужими тощо: монстр – це «множинний продукт морфогенези (від соматичної до расової), що націлений на вкладання змісту в Ми й Вони в межах кожного культурного модусу бачення <...>» [6, с. 20]. Наприклад, середньовічне уявлення про монстрів концентрувалося на розрізненні людини й тварини, Ренесанс концентрувався на монструозності деформованого тіла, а модерне уявлення – на расових відмінностях – тих, що уводять «нові страхи перед руйнуванням меж» [12, с. 39].

Поняття «монстр» пов'язане з поняттям приниженості й примежового існування, а також трансгресії, тобто виходу за межі норм і законів або проникнення в звичний світ з іншого. «Поняття трансгресії цікаве, адже воно несе з собою поняття «межі», яке відрізняє один об'єкт або спосіб існування

від іншого. Етимологічно трансгресія визначається як порушення закону. Також вона позначає перетин або поступ уперед, за межі» [12, с. 17]. Усі дослідники підкреслюють, що монструозність завжди асоціюється з інакшістю, з одного боку, а з другого, – репрезентацією себе як норми. При цьому інший, інакший – уявлення, що не мають стабільності ні в культурі, ні у філософії, ні в психології; уявлення про інакшого завжди конструюється з нуля [12]. На думку М. Фуко, порушення законів природи й культури монструозними суб'єктами дозволяє поєднувати неможливе й заборонене з погляду норми [7]. Однак це «робить монстра ще більш привабливим як тимчасовий відхід від обмежень. <...> ми не довіряємо й відразливо ставимося до монстра, хоча у той же час ми заздримо його свободі й прихованій відчайдушності. <...> Ескапістське задоволення поступається жаху лише тоді, коли монстр загрожує перетнути кордони, знищити або реконструювати тонкі стіни категорій і культури» [6, с. 17].

З огляду на широку зацікавленість дослідників явищем монструозності в культурі людства ми також не можемо обійти увагою монструозні суб'єкти-джерела страху. Але в цьому дослідженні обмежимося текстами, де суб'єкт-джерело страху номінований лексемами із відповідним значенням. Як було зазначено раніше, джерело страху монстр – це психологічна метафора, яка лежить в основі цілого напряму дискурсу жахів або становить модус емфази страху, що концентрує емпатію читача на вивільненні прихованих страхів реципієнта (з погляду психології, страх перед спотвореним – це дисморфофобія, нав'язливий страх потворності (власної або інших)). Алогізм референції суб'єктів-джерел страху [3] включає в себе монструозність як характеристику зовнішньої невідповідності нормам світобудови реципієнта страху, у цьому сенсі монструозність межує із поняттям інакшості, яке, доведене до найвищого ступеня, може сприйматися як страшне. З другого боку, монструозність, сприйнята як характеристика іншої світобудови, споріднена із поняттям нового, незрозумілого. При цьому інакший або новий суб'єкт починає сприйматися як страшний, лише коли існує потенційна загроза трансгресії або з боку цього іншого суб'єкта, або з боку реципієнта страху, адже монстри «заявляють, що цікавість частіше призводить до покарання, ніж до нагороди <...>. Зробити крок за межі офіційної географії – значить ризикувати бути атакованим монстром, що стереже ці кордони, а гірше – стати монстром самому» [6, с. 12]. Обидві ці смислові варіації наявні в текстах дискурсу жахів й актуалізують смисли «страх невідомого» і «страх іншого»; розрізнення цих варіацій комунікативного смислу «страх» виключає з аналізу тавтологічне утворення «страх страшного».

Мовні одиниці, що вербалізують джерело страху монстра в англомовних текстах жахів, включають як лексеми із відповідним значенням (*monster, monstrosity* та інші), так й іменникові словосполучення, де граматично головне слово має нейтральне забарвлення, а атрибут містить характеристику подібності до монстра (*monstrous vision* тощо), що апріорно відносить суб'єкт до страшних і може не містити ніяких інших атрибутів чи предикатів: *He*

argued that the fever alone was responsible for his nightly fantasies, and that when the touch abated he would be free from the ***monstrous visions*** [9], також зафіксовано приклади номінації за допомогою описових конструкцій.

Словники дають такі дефініції лексеми *monster*: **1. a.** An imaginary or legendary creature, such as a centaur or Harpy, that combines parts from various animal or human forms. [Вигадана або міфічна істота, як кентавр або Гарпія, що складається з різних частин тварини або людини.] **b.** A creature having a strange or frightening appearance. [Істота, що має дивну або страхітливу зовнішність.] **2.** *Archaic* An organism that has structural defects or deformities. [Організм, що має структурні дефекти або деформований.] **3.** *Informal* A very large animal, plant, or object. [Дуже велика тварина, рослина чи об'єкт.] **4.** One who inspires horror or disgust: *a monster of selfishness* [Той, хто жахає або є відразливим.] [11]. Лексема *monstrosity* зазначена як синонімічна: **1.** An outrageous or ugly person or thing; monster. [Відразлива чи потворна людина або річ; монстр.] [11]. Аналіз тлумачень базових лексем показує, що синонімічний ряд назв монструозних суб'єктів може бути подовжений шляхом їхньої номінації іншими лексемами, які позначають людину або тварину, і вербалізації в її атрибутах різноманітних відразливих характеристик зовнішності й характеру: це суб'єкт, який має такі моральні або фізичні якості, що він жахає і на нього страшно/неприємно дивитися, на периферії значення міститься характеристика «предмет/істота великих розмірів», «вигаданий, міфічний предмет/істота». Також чітко простежується здатність цих лексем актуалізувати варіації комунікативного смислу «страх іншого», «страх невідомого» і «страх-відраза», що виявляються апріорно закладеними в текст.

Монструозні суб'єкти-джерела страху в текстах жахів дозволяють виокремити іще одну варіацію комунікативного смислу «страх», що може бути протиставлена апріорним варіаціям, – «страх-благоговіння». «Страх-благоговіння» розуміємо як такий, основою якого став досвід суб'єкт-суб'єктних відношень, що викликає в реципієнта страху повагу й шану до джерела страху через його велич, силу й неможливість ідентифікувати й зрозуміти його природу; це страх, який супроводжується усвідомленням того, що людина, її світ не єдиний у Всесвіті, що людина не вінець творіння, зрештою, що є інші боги та створені ними світи. Це джерело страху, однак, «реальне» для реципієнта, адже, по-перше, його вербалізація максимально залучає порівняння й аналогії з предметами реального світу, по-друге, ці джерела страху репрезентують сили, що приховані в природі, й, по-третє, слугують утіленню авторської інтенції протиставити реальну силу природи й уявну вищість людини. Дослідники дискурсу жахів (різних каналів його комунікації) у цьому випадку говорять про вираження хтонічних страхів, майстром зображення яких визнано Г. Лавкрафта, його творчість – це «глобальний хтонічний жах з перспективи маленької людини» [5, с. 8]. Зображувані ним вигадані світи вирізняються енциклопедичністю й тяжінням до «науковості» в побудові світу жахів і вербалізації страшного, що, відповідно, робить їх виключно реальними й достовірними. Лавкрафтовські світи не лише заселені страхітливими істотами, а й побудовані у непізнаний раніше

страхітливий спосіб, тобто ці світи спрямовані на актуалізацію варіацій комунікативних смислів «страх невідомого» і «страх-благоговіння».

Мова Г. Лавкрафта, з одного боку, вишукана й тяжіє до піднесеного стилю, а з другого, – насичена термінами з різноманітних природничих і математичних дисциплін, але навіть у такому непересічному лексиконі є місце для онтологічних лакун, що заповнюються лексемами типу *monster/ monstrous,* коли називаються джерела страху або супутні обставини його ідентифікації. Аналіз текстів виявив такі випадки лакун:

• під час опису земної поверхні, її форми, геологічних особливостей тощо (*Leng, wherever in space or time it might brood, was not a region I would care to be in or near, nor did I relish the proximity of a world that had ever bred such* ***ambiguous and Archaean monstrosities*** *as those Lake had just mentioned* [8]); атрибут *Archaean* ((Geological Science) the earlier of two divisions of the Precambrian era, during which the earliest forms of life are assumed to have appeared [(з геології) перший з двох етапів докембрійської ери, протягом якого, як вважають, з'явилися найдавніші форми життя] [11]) додає відчуття такої давнини, коли ще формувалися континенти і людина не існувала як вид, що підкреслює її неміч перед силами природи;

• у процесі опису онтології уявних об'єктів космічного походження (*How could he be sure he would not land on that green-litten hillside of a far planet, on the tessellated terrace above* ***the city of tentacled monsters somewhere beyond the galaxy or in the spiral black vortices of that ultimate void of Chaos where reigns the mindless demon-sultan Azathoth****?* [9]), що також підкреслює багатовимірність простору й множинність існування;

• у ході опису архітектури місцин у страхітливому світі (*The effect was that of* ***a Cyclopean city of no architecture known to man or to human imagination****, with vast aggregations of night-black masonry embodying* ***monstrous perversions of geometrical laws*** [8]; ***monstrous*** *graves*); атрибут *monstrous* додає власне емотивного страхітливого забарвлення до зображення міста, а *Cyclopean* (**2:** HUGE, MASSIVE [дуже великий, масивний] ***3*****:** of or relating to a style of stone construction marked typically by the use of large irregular blocks without mortar [той, який відноситься до або споріднений із стилем кам'яних будівель, що відрізняється використанням великих блоків неправильної форми без вапна] [10]) можна вважати синонімічним до *monstrous*;

• під час опису невідомих живих істот або їхніх залишків, знайдених у цих місцинах (*Lake's reports of* ***those biological monstrosities*** *had aroused naturalists and paleontologists to the highest pitch <...>* [8]); *parts of the* ***primal monstrosity;*** *strange* ***hybrid creatures***). Зауважимо вживання лексеми *creature*, що має таке тлумачення: **1**. **c.** An imaginary or fantastical being [вигадана або фантастична істота]: *mythological creatures; a creature from outer space* [11], але у сполученні з означенням *hybrid* (**1.** *Genetics* The offspring of genetically dissimilar parents or stock, especially the offspring produced by breeding plants or animals of different varieties, species, or races. [(із генетики) виплід генетично неспоріднених батьків або рас, особливо виплід, що є результатом схрещення рослин чи тварин різних сортів, видів або рас] [11]) стає синонімічним до лексеми

monster, а також натякає на науковий підхід до розуміння природи невідомого суб'єкта з боку реципієнта;

• для вказівки на неідентифікований об'єкт невідомого походження (*So I must break through all reticences at last – even about* ***that ultimate, nameless thing*** *beyond the mountains of madness* [8]); атрибути *ultimate* (**3.a.** Of the greatest possible size or significance; maximum [максимально можливого розміру або значення; максимум] [11])*, nameless* (**4.** Defying description; inexpressible [той, що його неможливо описати] [11]) дозволяють сприймати іменник загальної семантики *thing* як синонім до *monster*;

• для характеристики стану справ або відношень між об'єктами страхітливої дійсності (*The crowning* ***abnormality****, of course, was the condition of the bodies – men and dogs alike* [8]); *abnormal* – deviating from the normal or average [з відхиленням від норми або стандарту] *a person with abnormal [=exceptional] strength abnormal powers of concentration*; *often***:** unusual in an unwelcome or problematic way [незвичайний у проблемний або неприємний спосіб] *abnormal behavior abnormal test results* [10];

• для характеристики погоди та природних явищ (*When left alone in that* ***monstrous wind****, behind flimsy walls of insufficient hight, they must have stampeded* <...> [8]), що підкреслює вищість сил природи над людиною;

• для характеристики неідентифікованого джерела страху і відчуття загрози, що наближається: *Distant though the island was, he felt that* ***a monstrous and invincible evil*** *could flow from the sardonic stare of that bent, ancient figure in brown* [9]; атрибут *invincible* (Incapable of being overcome or defeated; unconquerable. [той, що його неможливо перемогти] [11]) створює додаткову мотивацію (неможливість конкурувати, боротися) до актуалізації комунікативного смислу «страх-благоговіння».

Як зазначалося вище, вигаданий світ неконвенційних текстів жахів характеризується реалістичністю вербалізації, тому онтологічні лакуни в ньому існують на фоні реального світу, і якщо актуалізується комунікативний смисл «страх-благоговіння», реальність вигаданого світу теж має підтримувати інтенцію автора й додавати ваги смислу. Наприклад, Говард Ф. Лавкрафт у своїх текстах так вербалізує велич вигаданого страхітливого світу: номінує його іменником *realm* або іменниковими сполученнями типу *an elder and utterly alien earth*, насичує його географічні, геологічні й атмосферні характеристики ознаками великої території з феноменами крайньої півночі, півдня, космосу тощо (*terrain; glaciers with provocative cubes, ramparts, and echoing cave mouths; antarctic haze; polar sun*), підкреслює його протяжність у всіх вимірах в інші способи (*passes with unusual continuity; limitless, tempest-scarred plateau; almost endless labyrinth of colossal, regular, and geometrically eurythmic stone masses; Cyclopean maze of squared, curved, and angled blocks; a limited part of something of incalculable extent; lie beyond the three dimensions we know; space-time continuum*), але наголошує на замкненості цього простору й недосяжності для пересічного мандрівника (*barrier mountains*), порівнює цей світ із реальними феноменами природи на землі (*the Garden of the Gods in Colorado; wind-carved rocks of the Arizona desert*), наголошує на красоті, вишуканій зовнішності й

майстерності виконання, але не природності (*some unearthly symmetry whose laws he could not comprehend; fantastically wrought; of grotesque design and exquisite workmanship; The effect of the monstrous sight was indescribable, for some fiendish violation of known natural law seemed certain at the outset. Here, on a hellishly ancient table-land fully twenty thousand feet high, and in a climate deadly to habitation since a prehuman age not less than five hundred thousand years ago, there stretched nearly to the vision's limit a tangle of orderly stone which only the desperation of mental self-defense could possibly attribute to any but conscious and artificial cause* [8]) та інше. Відповідною стає і реакція реципієнта страху, яка інтенціонально закладена в актуалізацію комунікативному смислу «страх-благоговіння»: *I think that both of us simultaneously cried out in* ***mixed awe, wonder, terror, and disbelief in our own senses*** *as we finally cleared the pass and saw what lay beyond* [8].

Як свідчить аналіз умов актуалізації комунікативного смислу «страх», його варіація «страх-благоговіння» не виключає спільного вираження й апріорних відтінків «страх іншого», «страх невідомого», але нівелює апріорний смисл «страх відраза». Вважаємо варіацію «страх благоговіння» компенсатором суб'єктивного оцінного смислу «відраза» у випадках, коли реципієнт страху – суб'єкт, наділений властивістю наукового аналітичного погляду на інакших суб'єктів. Тому варіація «страх-благоговіння» – це апостеріорний різновид комунікативного смислу цілого тексту, актуалізація якого стає можливою за умови побудови тексту навколо зіткнення суб'єктів пристрасті (страху), де реципієнт інтенціонально раціональний і налаштований не на збереження «свого світу», а на знайомство з «іншим», тобто де трансгресія відбувається у зворотному напрямку – від реципієнта до джерела.

Висновковуючи, зазначимо, що основними механізмами актуалізації комунікативного смислу «страх» цілого тексту є референція й номінація суб'єкта-джерела страху, які у випадку називання лексемою *monster* і подібними апріорно маркують суб'єкт як інакший, невідомий і відразливий, що відповідає лексичному значенню цього слова і породжує відтінки основного комунікативного смислу. Оцінний чинник (відраза) може бути нейтралізований у випадках суб'єкт-суб'єктних відношень із реципієнтом, який мінімізує суб'єктивність оцінки джерела страху і сприймає його раціонально – так з'являється апостеріорна варіація «страх-благоговіння». Можливість конструювання комунікативного смислу цілого тексту відповідно до інтенцій автора спирається на механізм зіткнення суб'єктів, що потребує подальшого поглибленого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бацевич Ф. С.** Нариси з лінгвістичної прагматики [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с. 2. **Греймас А. Ж.,** Фонтаний Ж. Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души. М.: ЛКИ, 2007. 336 с. 3. **Сазонова Я. Ю.** Алогізм референції в текстах жахів (на матеріалі української й англійської мов). *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики.* 2016. Вип. 11-12 (частина 2). С. 212-216. 4. **Семиотика** страха. Сб. статей / Под. ред. Букс Н. и Конт Ф. – Сорбонна. Русский институт. Париж – Москва: Европа, 2005. 456 с. 5. **Українець О.,** Дудка К., Найвідоміший з-поміж незнаних. В: Г. Ф. Лавкрафт, Повне зібрання прозових

творів. Київ: Видавництво Жупанського, 2016. С. 5-10. 6. **Cohen J**. Monster Culture (Seven Theses). In*:* C. J. S. Picart, J. E. Browning, Speaking of Monsters. New York: Palgrave Macmillan, 2012. P. 15-18. **7. Foucault M**. Abnormal. Lectures at the College de France 1974-1975. London. New York: Verso, 2003. – 400 p. 8. **Lovecraft H. P.** At the Mountains of Madness. Режим доступу: http://www.hplovecraft.com/writings/texts/fiction/mm.aspx. 9. **Lovecraft H. P.** The Dreams in the Witch House. Режим доступу: http://www.hplovecraft.com/writings/texts/fiction/dwh.aspx. 10. **Merriam-**Webster Dictionary (MWD). Режим доступу: https://www.merriam-webster.com/dictionary. 11. **The Free** Dictionary (TFD). Режим доступу: URL https://www.thefreedictionary.com. 12. **Wright A.** Monsrosity: the human monster in visual culture. London: I.B.Tauris, 2013. 256 p.

Сазонова Ярослава Юріївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: + 38 0679340008,
E-mail: sazonova.yaroslava.hnpu@gmail.com
https: // orcid.org/0000-0001-9249-448X

Sazonova Yaroslava Yuriivna – PhD in Philology, Associate Professor, Doctoral Student of the Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.